

Elveszett emberek

Bódva, Hernád, magyar–szlovák határ; a térképen hegyes háromszög, mely szinte nyílként mutat Miskolc felé: Cserehát. Nem Cserhát. Az ismertebb és általános iskolás tankönyvekben is szereplő vidék, melynek talán kissé szerencsésebb sors jutott.

Cserehát: valaha gazdag vidék. Kószálva Csenyete vagy épp’ a szomszéd Felsőgagy temetőjében, gangos-rangos, gazdag parasztokra utaló síremlékeket, sőt kriptákat láthat az utazó. Itt-ott cirill betűs felirattal. Silabizálja fiam a nem is cirill, hanem ó-cirill betűket, s kiált: nini! Itt van eltemetve Hmelnyickij! Az nem az a Hmelnyickij – szólok reá megrovóan, de azért magam is meglepődök. Pedig nincs ebben semmi meglepő: a vidéket, mely valaha a Rákócziak hazája volt – Felsővadászt, mely a család nevében előnévként szerepel, sokan tévesen Erdélyben keresik, pedig a Cserehátnak szinte mértani középpontjában található, Rákóczi Zsigmond és Ferenc vette a Perényiektől – a Rákóczi-szabadságharc leverése után ruszinokkal telepítették be. No nem azért, mert a „leghűségesebb nép” a ruszin, azaz Rákóczi hívei, hiszen ez inkább ellenérv lett volna, hanem mert dolgozók és szerény igényűek voltak, akik szíves-örömezt cserélték fel szegényes hegyi legelőiket erre a dimbes-dombos vidékre (bár erősen kétlem, hogy földesuraik megkérdezték volna, szíves-örömezt teszik-e...).

Ma már csak a temetők mohos, félig kidőlt sírkövei és a görög katolikus templomok dohos, padláson hányódó iratai – melyet immár a tisztelendők sem képesek elolvasni – emlékeztetnek erre a múltra. A vidék valahai ruszinjai nemcsak nyelvüket, hanem múltjukat is feledték; a vallás maradt – de ki tudja meddig? A másik jellemző vallás, a református lelkészei is javarészt csak temetésekről beszélnek. Istentiszteletre, avagy görög szent liturgiára alig jár valaki is...

*

Valaha gazdag vidék? A föld nem jó: egyik – volt téesz-agronómus – ismerősöm tömör mondása szerint, melyet a helyzetet tökéletesen körülíró sarcintéssel kísért: „Pé-terem, ide vetni csak bukfencet érdemes...”

Igaz is meg nem is. A gabona idén satnya volt, pont akkor nem esett, amikor kellett volna, aztán ahogy a kombájnok megindultak, eleredt. Tavaly másképp volt, de

tavalyelőtt meg azelőtt... Szóval mindig. De a környék hagyományosan nem is ebből élt. Hiszen ott volt Kassa, a főváros; sokan így hívták a környéken, és az is volt, gazdasági értelemben mindenképp: piacán a helyi parasztok csirkéjüket, disznajukat, kosártojást, kerti terményt, gyümölcsöt jó áron adták el. Ebből vannak a három-négyszobás tornácos házak, ebből a 300-400 lelket befogadó, a falu valahai büszkeségét, gazdagságát és talán rártartóságát mutató templomok és ebből a majd' kétméteres, mára szinte olvashatatlan sírjelek.

Csak aztán jött Trianon. És Kassa, a Főváros egyszerre külföld lett. A másik nagy településnek, Miskolcnak – amelyik akkoriban hol volt Kassa mögött! – pedig ott volt a mezőkövesdi és hevesi vidék, amelynek áraival a cserehátiak rissz-rossz földjeikkel nem versenyezhettek.

*

Azért a parasztok maradtak. Jött téeszcsé, állami gazdaság, az alig-háztáji, úttörőünnep és avatás és névadó a pünkösdi, bérmálás és keresztelő helyett – mégis konokul kitartottak. És eljártak a templomokba is. Borsod-Abaúj-Zemplén Megye Tanácsa (Állami) Egyházügyi Hivatalának vezetője 1962-es összefoglaló jelentésében kénytelen volt megállapítani, hogy az egyházi reakció elleni harcban éppen e két járás tart a sor végén. Javaslatában szerepelt, hogy erősítsék meg a felvilágosító munkát, erősítsék meg a községi tanácsi és pártszervezetek agitációs tevékenységét – és mindennekelőtt gyorsítsák fel a téesz-szervezést, ózdi, diósgyőri és kazincbarcikai munkásküldöttek (magyarul agitátorok, még magyarabbul: többé-kevésbé verőemberek) kirendelésével.

Kirendelték őket. A történet közismert: pofonok, nagykabátban kályha mellé állítás, napokig ébren tartás, a lovak elkobzása és éheztetése, hogy a paraszt szíve szakadjon a keserves nyerítés hallatán – és közben beszéd, beszéd, beszéd, az amúgy hegyi ruszin őseiktől eléggé hallgatólag természetet öröklő embereknek.

Hát lett téesz. Minden faluban. És megindult az első kivándorlás: Miskolcra, Ózdra, Diósgyőrbe. (Érdekes szociálpszichológiai kérdés, hogy mit mondott, mondhatott egymásnak a munkáskáder, aki téesz-ügyben agitált, aztán visszaállt – ha visszaállt – a drehagép mellé, és a szomszéd betanítás alatt álló melós, akinek most vették el tizenöt-húsz holdját...)

De azért a parasztok maradtak. Sokan. Mint ahogy a cigányok is.

Itt meg kell állnunk egy szóra. Paraszt, cigány. Magyarországon mindkettő szinte szitokszó – érdemes pár gondolatot rászánni, miért. Ha Erdélyben, választott hazámban egy közlekedési konfliktus során bemutatkozásképp így szólok: *sunt o prost mare* – ellenfelem elkerekedett szemmel menekül, megállapítva, hogy nem nagygazdával, hanem örülltel áll szemben... Mert a prost – paraszt, arrafelé is szitokszó (ki is találta a Triász – talán Petru Maior? – helyette a román nyelvújítás idején a *țărant*, azaz durva fordításban „országglakost”; hogy ismerte-e Mária Terézia hasonló ötletét, nem tudom). De majdnem ilyen szitokszó a bolgár szeljanyin, az albán fshatar, és lehetne sorolni hosszasan. De ha németül valakit le-Bauereznek Ausztriában, vagy kiesik a száján valakinek a *are you peasant?* kérdés, esetleg Észtszországban a jobbkézszabályt mellőző autóstársat talupoegnek neveznek...? Nem kérem, én villamos üzemmérnök vagyok – jön a válasz, értetlen vállrándítás kíséretében. Azonban Kelet-Európában más a helyzet: a paraszt a jobbágyot, a jobbágy alsóbbrendű embertípust idéz fel, ösztönös, apáinktól-nagyapá-

inktól és még (sokkal) messzebről örökölt emlékezetünkben. És éppígy van a cigányozással is

Aki a Csereháton jár, jó, ha hozzászokik: arrafelé nem szitokszó e két kifejezés. Nem is sértődik meg szinte senki, ha így jelölik meg.

*

Szinte senki. Amikor először írtam Cserehátról, valamikor tíz évvel ezelőtt, igaz volt, ma már nem igaz. A parasztosítás kikopóban van: *ma már ténylegesen nincsenek parasztok*. Haszonállatot szinte egyedül csak Krasznokvajdán és a Csenyéte mellett levő szürkemarha-telepen tartanak. Nem arra gondolok, hogy parasztnak az minősíti magát, aki saját földjén, saját elgondolása – fogalmazzunk XXI. századi módra: „saját gazdasági terve” – alapján gazdálkodik; a Csereháton parasztnak nevezték a napszámost, az éves szegődésű cselédet is; mindenkit, aki kétkezi munkájából, saját erejéből és a földből élt meg (s Trianon előtt tényleg megélt, általában nem is rosszul). Azonban az elmúlt húsz évben a csereháti földművelésben rohamosan terjed a nagytáblás gabonatermesztés, egy olyan vidéken, ahol évtizedek, de inkább évszázadok óta a talajnak megfelelő erdőgazdálkodás, kis- és számosállattartás, később a gyümölcsstermesztés volt a jellemző. Mert a gabonához nem kell tanulatlan, de ügyes kezű metsző, napszámos gyümölcszedő egy-két-három száz fős csapatokban; helyükbe legföljebb szükség van egy-két traktorvezetőre, kombájnosra – de ők már traktorvezetők, kombájnosok, alapvetően gépkezelők, akiknek munkaideje a NAV szerint napi nyolc óra (néha mennyivel több!), fizetésük minimálbér (esetleg valami feketén, de manapság egyre ritkábban). És szakmunkások, ex-parasztok, még ha a kocsmában parasztnak hívják is őket. A tegnapi metsző, kapáló, gyümölcszedő meg kapja a segílyt és a közmunkát; utóbbit ha a polgármester hajlandó megszervezni.

A váltás oka egyszerre gazdasági és társadalmi. Ebben az esetben a gazdasági ok alapvetően társadalmi alapokra vezethető vissza, jöllehet ettől a kijelentéstől egy közgazdász mélységesen felháborodna (erősebb kifejezést nem merek alkalmazni). A gyümölcsstermelés ugyanis minőségi munkaerőt kíván: metszeni, permetezni, pontosabban alaposan és jól permetezni, az almát-szilvát-barackot sérülés nélkül leszedni nem csak fizikai munka. Nem állítja senki, így én sem, hogy mindehhez diploma kell; kellő odafigyelés és főleg lelkiismeretesség azonban igen.

Lakon, a Cserehát „mélyén” egy mezőgazdasági nagyvállalkozó néhány éve arra döbrent rá, hogy legmegbízhatóbb munkásainak, de tulajdonképpen teljes negyvenfős munkásbrigádjának az átlagéletkora negyvenöt év felett van, legidősebb alkalmazottja hetvenöt, a legfiatalabb harmincnyolc éves. Felvett néhány helybeli fiatal: cigányokat (romának senki nem definiálja magát arrafelé) és parasztokat/magyarokat. Az ifjak, akik körülbelül fele-fele arányban voltak, az almásládákat telelapátolták földdel, aztán két sor almát raktak rá. Aznap este a kocsmában egy felesért lehetett venni vödörnyi almát, kettőért metszőollót. A vállalkozó megvakarta a fejét, és – tudomásom szerint – Magyarországon példa nélküli vállalkozásba fogott: a helyi általános iskola „infrastruktúrájára” (értsd: kréta, tábla, tanterem) alapozva szakiskolát, OKJ-s tanfolyamot csinált. Két év alatt képzik ki a 15-17 éves fiúkat kertészeti munkára. Nem tanulnak semmi különöset, sem agysebész, sem pilóta nem lesz belőlük, de munkájuk, méghozzá biztos munkájuk lesz. Mindezt – maga mondja! – önzésből teszi: fenn akarja tartani a vállalkozását, ehhez pedig munkáskéz és fegyelmezett, kötelességtudó munkás kell.

Apropó, önzés: tulajdonképpen el is adhatná a sok száz holdas gyümölcsöst, az árán vehetne néhány tíz hektárt Sopron környékén – mert ma az árarányok ilyenek –, de nem teszi, pedig lehet, jobban járna: de itt született, és itt szeretne megöregedni, meghalni. Önzés? Igen, voltaképpen az. Nem a gyerekekért teszi – ezt többször is elmondta –, pontosabban mégis: a *saját* gyerekeiért, akiket szeretne itt tartani. Azt hiszem, ezt hívják „politikailag korrektül” a kifizalvas vidékek népességmegtartó erejének.

A probléma mindössze annyi, hogy Lak, ahol mindez megvalósult, az egyetlen falu a Csereháton, ahol mindezt keresztülvitték...

*

Cigányok: jók, rosszak egyaránt. Mint ahogy a magyarok is. Bűnözés van, a falopás mindennapos, mert szegénység, mélyszegénység is van erre felé. Illetve néha úgy tűnik, csak ez van.

Cigányok mindig éltek e tájon. Nem muzsikusok, erre Cserehát többé-kevésbé szegény, de inkább takarékos népe nem nagyon költött. Vagy ha mégis: esküvőkor, torban Miskolcra hozatták a bandát. Tányér- és teknővájók, fakanálfaragók, vályogvetők voltak, falunként négy-öt család – a vidék ennyit tudott eltartani. Nem állítható, hogy soha nem voltak „etnikai konfliktusok”, de parasztleányok egyébként is megszurkálták egymást olykor, nem is volt igazi lagzi a lagzi, ha legalább egyvalakit nem vittek el a székérderekbe rakott szalmán, haldokolva. De valahogy mégis megvoltak egymással.

Aztán jött a rendszerváltozás, és evvel minden megváltozott. Diósgyőr, Ózd, Miskolc – a nagyiparnak vége lett, és őket küldték el elsőnek.

Ma Csenyétén egy háromszobás, igaz, kissé rozoga családi ház ára 300 000 forint. Értsd: háromezer. És nem kell senkinek, ennyiért sem.

Az ott élők menekülnének, ha lenne hova és miből. Bárhova. Dánia, Nagy-Britannia, Ausztria, Franciaország – mindegy. Másutt. Ez a kulcsszó. Van, aki megpróbálja. Amit tud, elad, a többi meg... A házról először eltűnik a tető: kell tüzelőnek a maradéknak, a továbbiakat az esővíz elintézi. Két-három év múlva pedig már csak egy nagyjából tizenöt-ször öt méteres sírdomb áll az egykori hajlék helyén. Persze a „választott haza” általában két-három év múlva „haza” küldi a menekülőket. Hova? Ezzel nem törődik sem ott, sem itt senki. De a maradéknak sem jobb: üveg helyett az ablakon, ajtó helyett a bejáraton pokróc, takaró: a fa túl drága, az erdészet évről évre keményít, fűteni meg kell, mert télen erre felé hideg van, kegyetlenül.

*

Krasznokvajda, a vidék Rózsadombja. Átlagos magyar település, parasztok, tizenvalahány cigány család. De a Csereháton mégis ez a Rózsadomb: sok munkanélküli, segélyes – de alapvetően megél a község, bár a környéki erdők fái azért el-eltünedeznek. Csak összehasonlításképp: a vidék legtöbb falujában nincs már kocsmá – persze az alkoholfogyasztás ettől semmit sem csökkent, csak az emberek már nem beszélgetnek, mindössze isznak a bolt előtt, ha van még bolt – szóval a kocsmák a legtöbb helyen bezártak, azonban Vajdán két és fél is van. (A háromból egy folyamatosan becsődöl, ami azért intő jel.)

Egy faluba kocsmá kell. Meg templom is. Aki ezt mondta nekem, R-ben parókus, és látva értetlen zavaromat a sorrend miatt, szociológiai magyarázatba fogott. „A kocsmá

ma nem ivóhely, vagy legalábbis elsősorban nem az, bár minden községben van néhány korhely, hogy azt ne mondjam, alkoholista. De a kocsmá nem nekik van: a kocsmá az, ami az asszonyoknak az ABC: agóra, hogy kevésbé szépen mondjam: pletykahely, munkaközvetítő, olyan élettér, amit ha kiiktatunk, meghal a falu férfiainak társasági élete. Látom, nem érti: a hívek ebben a faluban többé-kevésbé minden vasárnap jönnek misére – de hetente csak egy vasárnap van, kocsmá meg minden nap. Tudom, szokatlan, hogy egy pap mondja ezt, aki ráadásul életében nem járt kocsmahivatalban (jobb, ha tudja: errefelé a „hivatal” szó nem a polgármesteri vagy jegyzői hivatalt jelenti), de a magány sokkal rombolóbb, mint az, ha naponta megisznak egy-két sört – többre nálunk amúgy sem telik...”

Szóval: Krasznokvajdán még van kocsmá, mint ahogy bolt is. És van polgármesteri és jegyzői hivatal, iskola, amelyik folyamatosan a megszűnés rémével küzd, nincs ugyan vezetékes gáz, de van víz, villany és két éve van csatornázás is, aminek a költségeit máig nyögi a falu, ráadásul az utakat a vezetékfektetés után, pénz híján azóta sem javították ki; a sár hol bokáig, hol magasabban áll.

Cserehát Rózsadombján látszólag semmi probléma. A kastély – kevély TSZ-iroda felirattal az ajtaján, pár éve még (elég rémes) magyar játékfilmet is forgattak benne – ugyan lassan összeomlik, de a falu rendezett, a C-soron egyedül Lajhárék (nomen est omen) telke látszik szeméttelapnek, a többi mintaszerűen tiszta. A járdákat naponta seprik, a polgármesteri hivatal – valaha kúria – kertje rendezett.

Krasznokvajda: 2011. augusztus. Diákjaim járják a falut, készítik az interjúkat, amikor megérkezik a Turistaszállóba (egykori csendőrlaktanya, lepusztult, kopott épület) valami magukat Gój Motorosoknak nevező banda. Leállítják a gépeket, foghegyről köszönnek, aztán elzúdulnak a kocsmába. Percekkel később kilenc-tíz fej a kerítés felett, orgonásipok: a szomszéd utca cigánygyerekei. Péter bácsi! (Évek óta ismertek és büszkék voltak rá, hogy „barátjuk” könyvéből tanulják – amikor tanulják – a történelmet.) Szóval: Péter bácsi! Megnézhetjük a motorokat? Félve mondtam igent, nem a motorok, hanem a gyerekek miatt: egy-egy ilyen gép több száz kiló, még megközelíteni is életveszélyes. Kapunyitás előtt megkötöttük a *gentlemen's agreement*-et: két méter távolság a motoroktól. Bejöttek, és nem a motorokat nézték.

A kerti asztalon ott volt fél kiló nápolyi. A szemeikben pedig az éhség. Francia fogoly: Pilinszky verse jutott az eszembe. Kértek? Bizonytalan bólintás volt a válasz. Szabad? – kérdezte a legnagyobb. A nápolyi nem az enyém volt, hallgatómé, de gondoltam, majd kifizetem neki. Vegyetek!

És ami utána jött, arról nem tudok írni.

Aztán lementünk a boltba. Csoda: Cserehát, péntek délután, nyitva a bolt (tkp. már az is csoda, hogy van bolt...), és még van négy kiló kenyér. Fél kiló zsír, só és hagyma van a turistaházban.

Vágtam, kentem – és húsz perc alatt elfogyott. Mikor ettetek utoljára? Illetlen kérdés, de a szociográfus illetlen, ez a szakma (egyik) lényege.

Szemérmes válaszok: tegnap reggel, tegnapelőtt. És a születek? Reggel fél ötkor van gyülekező a bolt előtt, megveszik a rakettát (féldecis műanyag csomagolású, olcsó álszesz), a két zsömlét meg fél liter tejet, azt’ mennek az almásba a bussza’. És mikor jönnek? Fél tizenegy? Tizenegy? Persze este. Azt’ csak beesnek az ágyba. Tegnapelőtt apám köszönni sem tudott, csak lógatta a fejét. Egyszer láttam egy filmet a zombikról (így!). Olyan volt. Pedig egy rakettánál többet nem iszik. A másik gyereklány közbeszólt:

az a baj, hogy az iskolában tisztasági festés van – kilencéves cigány kislány fogalmazott így –, és nem működik a konyha. Máskor rendesen eszünk, kaptunk múltkor csokoládét is – a többiek hevesen bólogatnak...

A krasznokvajdai cigányokkal semmi baj, bárcsak a parasztok lennének ennyire törvénytisztelők – nem írhatom le a rendőrtiszt nevét, aki ezt mondta három éve.

Nem igaz: elmúlt egy év, és újabb diákjaimmal visszamentünk a faluba. A krasznoki cigányokkal nagyon nagy baj van. Túl sokat kértek, legalábbis munkaadójuk szerint. Hiszen Kelet-Európában az olcsó munkaerőnél is van olcsóbb. Sokkal olcsóbb.

Legutóbb a Turistaház omladozó falai közt már új munkások laktak. A jónapokra értetlenül néztek. A *buna ziuát* hálásan fogadták: hetek óta nem hallottak román szót, szatmári cigányként pedig ez az anyanyelvük. Hogy élnek? A fűtés hiányzik a legjobban, a hideg, a fázás rosszabb az éhségnél is. Mit esznek? Amit Romániából hoznak: leginkább tészta és krumplit. Fizetés? Kelletlenül válaszolnak: fejenként napi egy doboz cigaretta és két vödör alma, pontosabban hullott alma. Fejenként? A kérdés naiv, vagy talán csak álnaiv. A két vödör huszonvalahányukra. És készpénz? Bizonytalan vállvonogatás: talán a végén, valamennyi. Meg időnkét két-három csomag tészta. Természetesen huszonvalahányukra...

És a vajdaiak? Élnek valahogy. Van közmunka – de mindenki tudja közülük, hogy az ároktakarítás, utcaseprés, levélösszeszedés nagyjából értelmetlen (a háztulajdonosok úgyis megcsinálják, ahogy megcsinálta nagyanyjuk, öregapjuk is). Van segély: huszonvalahányezer forint, meg van a szomszéd falu uzsorása, aki 28-án is eladja a miskolci nagyáruház hulladék párizsiját alig 2500 forintért kilónként... Nekik meg van a ma – a holnap nem létezik. Három éve az iskola 102 tanulójaival vettem fel kérdőívet (csak egy megjegyzés: 100 fő alatt a törvény iskola-megszűnést „javasol”), arra a kérdésre, hogy hol szeretne élni, 64 diák azt válaszolta: „máshol”... (És még egy megjegyzés: az iskola volt igazgatója – azóta Pest megyébe „menekült” – azt találta mondani, hogy ha laptopokkal lehetne fűteni, megtenné; ugyanis a 102 tanulóra uniós pályázatból van 58 laptop, de tűzifa híján tavalyelőtt hetekig nem tudtak tanítani.)

*

És Krasznokvajda a Rózsadomb. Mert a Cserehátnak van legalja is. Ahogy jogász barátom fogalmazni szokott: a kút alján is lehet gödröt ásni. A gödör alján pedig ott van Csenyéte. Az út Miskolc után Szikszónál ágazik el. Különös, középkori építésű református templom furcsa erkéllyel – talán innen öntötték nyakon a támadó törököket a szikszói nők? –, vele szemben kedves cukrászda. És nyaranta elviselhetetlen dögszag. A cukrászdás szerint közel a fehérjefeldolgozó, kint a város szélén. KSH-információ szerint viszont a vidék legnagyobb foglalkoztatója. Legutóbbi adatok szerint 102 fővel. És Szikszó csak a Cserehát széle, pontosabban a legszéle. Bent, a Cserehátan a legnagyobb foglalkoztatónak kilenc alkalmazottja van.

Induljunk el hát Szikszóról. Célunk tehát Csenyéte, a falu, ahol nyaranta onnan ismerik meg a ritka idegent, hogy cipőben van, nem mezítláb.

Az út azonban kissé bonyolult. Mehetünk Encs és Fancsal felé – a fancsali mosoly alighanem az ottani rettenetesen savanyú bornak köszönheti a nevét, amúgy a környék egyetlen evangélikus faluja –, de vigyázzunk! Felsőgagy és Baktakék közt néhány (tán úgy öt vagy hat) éve az áradás elvitte az utat. Mintegy három méter hosszan. Mintegy egy méter szélességben. A megoldás ésszerű és kézenfekvő volt: az egyik helyi gazda

a saját termőföldjén „épített” egy kb. húsz méteres földutat. A folytatás is ésszerű és kézenfekvő volt (legalábbis a 2007-es Magyarországon): a megyei rendőrség néhány egyenruhást kölcsönkért a szomszéd megyéből, mert a helyiek a „haverjaikat nem büntetik meg” a kapitány szerint; tényleg nem, mert van annyi eszük, hogy a 20 métert a 25 kilométertől meg tudják különböztetni. Jöttek a szabolcsi rendőrök, megálltak illő takarásban a dombhát mögött, és húsz-harmincezres bírságot szabnak ki arra, aki a húszméteres illegális földutat választja a huszonöt kilométeres terelés helyett. Hiszen rendnek köll lennie! Úgyhogy csak óvatosan!

Ha valaki mégsem vállalja a kockázatot, és szabályosan akar járni, s így Homrogd felé kerül, az sem lehet teljesen nyugodt. A Felsőgagy-Csenyété-bekötőút ugyanis a Párizs–Dakar-rally nehezebb szakaszaival ér fel. A helyi buszvállalat néhány éve nagyon rossz döntést hozott: az öreg Ikarusokat lecserélték valami új típusra, amelyik az első ötszáz méter után bebakolt; egyszerűen hol az első, hol a hátsó kereke ért le, a busz meg az alvázán billegett az aszfaltpúpon. Aztán rátoltak, persze nem traktorral, mert az utolsó elprivatizált Belarusz vagy tizenöt éve adta meg magát. Kézzel. Húszan talán? Meglehet, többen; hiszen előző nap segélyfizetés volt, ilyenkor meg a falu nagyjá és apraja Miskolcon gazdagítja a multit.

Mindezt a „Csenyété vége” tábla mellett.

Mert Csenyétének – vége. Nem volt nálam fényképezőgép. De higgye el az olvasó: Csenyétének vége. A helyi „vajda” – azaz uzsorás – szerint négyszázvalahány lakos; maga sem tudja, a népszámlálás meg csak a semmit éri: választás idején vagy százal több, segélyfizetési napon még több, másnap meg csak a fele. A miskolci nagyáruházak könnyen megközelíthetők: a helyi „vállalkozó” – azonos az uzsorással – egy ezresér’ meg némi borraivalóért viszi az utasokat, akiknek így nem kell a Volán napi egy odavissza járatára várakozniuk. Nem bíz semmit a véletlenre: a falu boltja, mely a tizenhat éves, kétgyermekes és hatodikba járó fia nevében van, a segély előtti napokban vagy inkább egy héten át zárva tart. S hogy akkor mit esznek az emberek? Ő azt is megoldja: csirkepárizsinak nevezett hulladékételt, különként kétezerötért, de hozomra...

Említettem a választásokat. Nem Csenyétén történt, de történhetett volna akár ott is: a legutóbbi polgármester-választáson az egyik nagy párt polgármester-jelöltje két zacskó tésztát és egy kiló cukrot ígért annak, aki rá szavaz. Persze biztosra akart menni. Az első „választópolgár” kapott egy szavazólapot, azt szabályosan és a jelölt szeme láttára kitöltötte, zsebre tette, bement a fülkébe, majd – miután a takarófüggönyt „nyitva felejtette” – a szavazóbizottság szeme láttára bedobta az urnába, az üreset pedig, melyet szabályosan megkapott, visszavitte a jelöltnek, amit aztán megkapott a következő szavazó. Hogy is írta a költő? „Hisz ’nyíltan’ dönt, ki ezer éve / magával kötve mint a kéve, / sunyít vagy parancsot követ.”

Amúgy a dolog üzletnek sem tűnik rossznak: a polgármester fizetése havi 300 ezer forint, a két csomag tészta és egy kiló cukor meg talán 500 forint volt akkoriban. Kis beruházás, nagy haszon: a polgármester-jelölt jó előre dörzsölte a markát, és már hónapokkal korábban polgármester úrnak szólította magát a helyi vendéglátóipari üzeme-gységben (ebben a faluban, ellentétben Csenyétével, még van kocsma). A számítás mégsem vált be, a másik párt jelöltje ugyanis egy doboz hibátlan, bár zárjeggyel nem büszkélkedő cigarettával fejelte meg az ajánlatot. Azt csak zárójelben teszem hozzá mindehhez, a nyertes polgármester asszony szikszói, ami a falutól körülbelül hatvan kilométerre van; becsületére szóljon: hetente egyszer azért ellátogat a községbe...

Csenyétén a temetőben csak a varjak túrják az avart. Magyarország második legszegényebb faluja, de egyben az egyik legfiatalabb is. Temetés alig van. A lakosság: három paraszt, mindenki nyolcvan felett, a többiek cigányok – és rengeteg a gyerek. Amikor először vittem arrafelé volt tanítványomat, a kölcsönautót a helyi uzorás kertjében állítottuk le. Nem azért, hogy baja ne essen, bár... R-t, legnagyobb fiát mellénk adta. Nem azért, hogy bajunk essen, bár... Az úton a hölgy megkérdezte a fiút: nálatok van vérfertőzés? Az ifjú apa és vállalkozó döbbenet nézett: néni (a hölgy akkor volt 26 éves), nálunk nincsen nemi betegség! Szóltam: mi ugyan sok szépet és okosat tanítottunk nekik az egyetemen – de kérdezze meg ezt egyszerűbben. Így tett: én hajhatártól kötözésig pirultam, az újabb kérdés oly egyszerű volt. Ám célt ért: kedves néni (a korkülönbség, ne feledjük, csak tíz év volt), tudja, annyian lakunk egy házban, azt' világitás is csak helyel-közzel van. A riadt döbbenetre „kapcsolt”: dehát a mi családkban ilyen csúfság nem esik meg...

Ily csúfság nem is – más annál inkább. Csenyéte valaha görög katolikus és református falu volt, mint azon a vidéken mindegyik. Görög katolikus temploma azonban sosem épült: mindössze a temető síremlékei és a harangláb mutatta a felekezet jelenlétét. Református temploma azonban van. Azaz, hogy pontos legyen: volt. A templom (még) áll, istentisztelet azonban – ki tudja, mióta – nem volt a falak között. És állnak a falak is, de csak azok. A templomlátogatáshoz nem kell elkérni az ajtókulcsot: ajtó évek óta nincs. Azt égette el a falu lakossága elsőnek. Hideg volt, kellett a tüzelő. Aztán jöttek a padok, amelyeket egy holland misszionárius vásárolt annak idején (miután az összes jószágát ellopták, az 1990-es évek végén elvándorolt, állítólag Bangladesbe). Aztán következett az Úrasztala: először leszékelték, aztán letépték a talapatáról. Az ablakok és a téglából készült szószerék ki tudja, mikor és hogyan pusztult el; a miértet kutatni pedig szinte felesleges.

Ám mégis: miért? A falu alapvetően vallásos. Néhány éve, értesülve a református templom sorsáról, a görög katolikus püspökség leszereltette a harangláb harangját, és átszállította az egyik szomszéd faluba. Alig telt el néhány hónap, amikor munkába ment – akkoriban az egyik minisztérium tanácsadója voltam – vagyonörök csoportja fogadott a Minisztérium előtt, látható megkönnyebbüléssel. Magát keresik, Hámori úr! – belépve a portán kéttucatnyi csenyétei fogadott, egymást túlkiabálva: Szerezze vissza a harangunkat! Gyalog, többnyire mezítláb jöttek Csenyétéről, öt napot menetelve, a legmelegebb nyárban, reménykedve (persze hiába), hogy valaki felveszi őket. A harangot, tudomásom szerint azóta sem adta vissza az egyház, jóllehet a XX. század elején a falu közössége vásárolta, és valóban nem bántaná senki, illetve ha megpróbálná, abból újsághír lenne (egyszerűbben szólva, a falusiak agyonütnék). A közösség – micsoda alkalmatlan szó: hiszen csak megfélemlített sokaság, tudatlan és mégis valamennyire tartásos emberek gyülekezete – véleménye egy: kutyaként, pap és harangszó nélkül kaparnak el minket! És mindezt azért, mert mi cigányok vagyunk, magik meg magyarok!

Magik. És egyre inkább: mi. Csenyétén és Csereháton egy holland vagy amerikai szociológus, politológus boldog lehetne; kiváló kutatási terep. Hiszen nemzet születik, és mi ennek szemtanúi vagyunk! Hisz' valóban: tízegynéhány éve még úgy hangzott: ti, parasztok; ma már a szó: mi, cigányok. Az eddig jól-rosszul, de együtt, közösségben élő nemzetestről most válik le – ne féljünk kimondani – a születő új nemzet. Részben persze külső befolyásra, etno-biznisztől sarkallva, de egyáltalán nem csak attól. Üljön fel valaki a Miskolc-Csenyéte autóbuszra, és nézze meg, hogyan s miként méregetik

egymást a fiatalok, parasztok és cigányok... Disraeli, Nagy-Britannia máig egyetlen zsidó származású miniszterelnöke mondta annak idején: felség, ön nem egy nemzet uralkodója, hanem kettőé. Mire a meglepett uralkodó: az írekre gondol? Nem, válaszolta Disraeli, a britekre és a szegényekre...

Hollandia? Amerika? Magyarországon élünk, amelynek sorsa részben és egyáltalában nem kis részben a Csereháton, Baranyában, Szabolcsban, Szatmárban dől el. Két nemzet? Igen, de nem a roma és a magyar – Cserehátiul: cigány és paraszt –, hanem polgár és „országlakos”.

Mit tehetünk? „Sok jó honatyánk” (különösen persze a „szociálisan érzékeny” baloldaltól) már rég eldöntötte: semmit. A választások előtt Nyakó István, az MSZP „örökéletű” csereháti országgyűlési képviselője egy interjúban, mely a baloldallal általában nem túl ellenséges Index honlapján máig is látható, kijelentette: „Ezzel a problémával egyik politikai elit sem volt hajlandó szembesülni; mi se.”

Szokatlanul igazmondó nyilatkozat. Pedig Nyakónak és stábjának volt egy életrevaló ötlete is (talán éppen ezért ötlet maradt). Az egész térségben alig van kisiparos; aki még működik, biztosra vehető, hogy ötven fölött jár. Ha a krasznokvajdai iskolában a gyerekek kifocizzák az ablakot, Miskolcra, mintegy ötven kilométerről kell üvegest hívni. De nincs tetőfedő, vízvezeték szerelő, szobafestő; kőműves is alig. A gyerekek általában a nyolcadik után továbbtanulnak: Csenyétén talán nem, de Vajdán egy-két kivétellel mindenki. A busz reggel fél hatkor indul, hétre legkésőbb Miskolcra van – a tanítás kezdete pedig közismerten nyolc óra. Addig? Ki tudja: tengés-lengés. Mindez olyan környezetben, ahol az élettempó egészen más, mint a városokban. A családok hús vagy épp huszonöt éve munkanélküliek; kelnek tán’ kilenckor, fekszenek éjfélkor – de igazán ezt sem lehet pontosan tudni: interjúban állandóan visszatérő elem, hogy nemcsak arra tehetetlen vállvonogatás a válasz, hogy miből élnek, mire költenek, hanem arra is, hogy mit csináltak tegnap, tegnapelőtt, egy hete vagy egy hónapja. Ilyen minták után nem csoda, hogy a gyerek jár iskolába, amíg jár – általában egy-két hónapig, fél évig –, aztán már egyre többet hiányzik, végül kimarad; a lányok 13-14 évesen gyakran már teherbe esnek, amit a szülei, akik maguk sem voltak sokkal idősebbek, amikor első gyermekük megfogant – tétova semmittevészel nyugtáznak. Gyerek mellett iskolába járni? Hogyan? Meg minek is? Hisz a szülői minta ragadós: segélyből élni nem túl vidám dolog, de lehet.

Nyakóék ötlete – pontosabban e sorok írójának és kolleginájának ötlete – a „szórt szakképzés” volt. Ha a hegy nem megy... Ne a gyerekeket buszoztassuk a városokba szakmát tanulni, hanem vigyük házhoz a szakképzést. Ne tanítsunk a leendő szakmunkásoknak történelmet, József Attilát meg atomfizikát – ha az általánosban négy év alatt nem tanulta meg, újabb három év alatt miért tenné? De tanítsuk meg a szakma alapjait, ne méregdrága tanműhelyekben, ahol falat húznak, aztán másnap ledöntik, hogy legyen hol újabbat építeni (kiváló pedagógiai módszer, a munka értelmetlen mivoltát semmi más úton nem lehet jobban belesulykolni a gyerekebe). Azt a kevés, még működő mestert kell(ene) rávenni tanoncok fogadására, akik nemcsak a szakma fortélyait mutatják meg a fiataloknak, hanem követhető, élhető mintaképet is adnak. Nem Dallas vagy dél-amerikai szappanopera – mert azokról a gyerek is tudja, hogy elérhetetlen –, hanem húszegynéhány éves félragacs, de munkával szerzett, aránylag biztos és környéken magasnak számító jövedelem, ami egyben a vidék lakosságmegtartó képességét is jelentősen fokozza.

A mesterek azonban nem valószínű, hogy a mélyszegénységben élő, gyakran kisebb-nagyobb pszichés zavarokkal is küszködő paraszt és cigány gyerekeket könnyen fogadnák; sőt az sem valószínű, hogy egyáltalában fogadnák – kivéve, ha anyagilag érdekelte tennék őket. Feltehető a kérdés: mindez mibe kerülne? Sokba. Azonban erre az ötletre nem lehet azt mondani, hogy kis befektetés, nagy haszon: ugyanis nagy befektetés, de mérhetetlen haszon.

Az ötlet tehát – ötlet maradt. A Cserehát pedig süllyed. Nem nagyon gyorsan, de érzékelhető módon. A gyerekek „máshol” akarnak élni, lehetőleg nem is Magyarországon. Maradnak az öregek, a templomok ikonjai meg a temetők. Ahol a sírok mutatják, hogy itt emberek éltek. Még körülbelül ötven évig...

